

Dževad HODŽIĆ

O ISLAMSKOM ODNOSU PREMA STVARANJU, OBITELJI I RAĐANJU*

Sažetak

Kao predavač etike na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu autor u uvodu priznaje da početak ljudskog života ne može biti eksperimentalno određen ni verificiran, ali kao vjernik ističe da bračni par dijete dobiva, a ne pravi kao da bi ono bilo predmet ili čisto ljudski proizvod. U prilog osnovnom učenju islama da je čovjek Božje stvorenje navodi osnovne citate iz Kur'ana (17,23-24.31; 30,21; 23,12-14; 15,29; 5,32). Prema islamu temeljna svrha braka jest rađanje djece. Prekid trudnoće u načelu je zabranjen, ali u određenim slučajevima dopušten prije četvrtog mjeseca u kojem biva u začetak udahnuta duša. Ipak, ako je u pitanju život majke, "nije moguće žrtvovati nju za život fetusa koji još nije zadobio status osobe, odnosno koji nema odgovornost i obveze koje bi ispunio", prema mišljenju jednoga muslimanskog pravnika. Kada postoje opravdavajući zdravstveni i socijalni razlozi, dopuštena su reverzibilna sredstva kontracepcije, ali nikako sterilizacija ili odstranjivanje maternice. Oplodnja žene spermom muškarca koji joj nije muž smatra se preljubom i pravno se tretira kao preljub. Autor smatra da će 21. st. biti obilježeno genetičkim inženjerstvom te izražava vjernički strah od zlorabab onoga što nudi suvremeni napredak znanosti.

I.

Odnos između stvaranja i rađanja nije samorazumljiv i ne može biti jednoznačno određen. Kada je riječ o ljudskom biću, stvaranje i rađanje su dvije činjenice koje se, iako na neki način međusobno bliske i povezane, ne podudaraju. Stvaranje nekog ljudskog bića ne događa se *ex nihilo*. Rođenje nekog ljudskog bića nije početak njegovog života. To je činjenica koja je u takvoj načelnoj, zapravo nedorečenoj formulaciji, plauzibilna i sa

* Predavanje održano na kolokviju *Ljudska prokreacija - stavovi i dileme* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 25. studenoga 2006. Sažetke na hrvatskom i engleskom napisao dr. Mato Zovkić. - *Napomena urednika.*

religijskog i sa znanstvenog stanovišta. Ovdje ne ulazimo u razlike između religijskog shvaćanja života u kojem temeljno značenje ima svrhovitost i modernog znanstvenog shvaćanja života koje se koncentrira na *metabolizam* i *reprodukciju*. Ljudski život prema vjerskom svjetonazoru nije apsolutna suma povezanosti atoma i ne može biti reduciran na molekularne *date*. Ovdje također ne ulazimo u razliku između religijskog i modernog znanstvenog shvaćanja početka života. Početak ljudskog života ne može biti eksperimentalno određen i verificiran. S pitanjem kraja života stvar stoji sasvim drugačije. Prema religijskom svjetonazoru, u svim objavljenim tradicijama, ni smrt nekog ljudskog bića također nije kraj njegovog života. Prema modernom znanstvenom, sekularnom svjetonazoru smrt je kraj.

I, upravo u toj konstelaciji religijskog i modernog znanstvenog shvaćanja stvaranja i ljudskog života na djelu je situacija u kojoj se razlika između dva rečena svjetonazora pokazuje, u stanovitom smislu, na paradoksalan način. Na jednoj strani, religijsko stanovište uzima ozbiljno faktičku konačnost ljudske egzistencije. To ozbiljno uzimanje faktičke konačnosti ljudske egzistencije dolazi do izraza, i to je jedan od vidova bitnog značenja riječi islam, u pomirenosti s činjenicom ljudske stvorenosti u kojoj je sadržano vjerovanje u transcendentnu stranu čovjekova bića i transcendentno ispunjenje njegove težnje za održanjem života. Stvorenost ljudskog bića znak je njegovog transcendentnog izvora i utoka. U vjeri ljudi govore da su *dobili* dijete. Na drugoj strani, moderno znanstveno stanovište ne prihvata stvorenost čovjeka i, kao da ne vjeruje samom sebi, ono, ne mireći se s njegovom konačnošću, u biotehnološkim postupcima nastoji nadvladati čovjekovu konačnost, pobijediti njegovu “bolest na smrt”. Danas ljudi govore da *prave* dijete.

Etimološki prijelaz s formulacije “dobijanja dijeteta” na formulaciju “pravljena dijeteta” nije slučajna. U jeziku je mnogo toga sadržano. To da ljudi danas “prave djecu” predstavlja neku vrstu semantičke šifre doba onog što Heidegger naziva *po-stavom*. Riječ je o prijelazu koji odgovara modernom instrumentalno-tehničkom zahvatanju svijeta i života, u kojem se svim pa i ljudskim bićem raspolaže kao predmetom, napravom, proizvodom.

Tek u naznakama ukazujemo na suvremenu biotehnološku i bioetičku situaciju u kojoj se “s humanogenetičkim zahvatima ovladavanje prirodom prevrće u neki čin samosavladvanja, koji mijenja naše rodnoetičko samorazumijevanje - i mogao bi dodirnuti nužne uvjete autonomnoga vođenja života i univerzalističko razumijevanje morala” (J. Habermas). Imamo na umu Jonasovo dramatično pitanje o biotehničkoj i biogenetičkoj moći sadašnjih nad onim nadolazećim “koji su bespomoćni objekti pret-hodećih odluka današnjih planera”.

II.

U takvoj našoj duhovnopovijesnoj situaciji, predstavljanje islamskog pogleda na obitelj i rađanje, u zajedništvu s drugim religijskim pogledima, predstavlja zapravo prilog pokušaju da se sjetimo poruke koja bi se u islamskoj perspektivi mogla sažeti na sljedeći način.

Čovjek nije naprava, on je Božije stvorenje. Ima nešto zajedničko, nešto istovrsno u roditeljskom odnosu prema djetetu i Stvoriteljevu odnosu prema svojim stvorenjima: u prvom redu to je ljubav koja je bezrazložna (*grundlos*). Pa ipak, čovjek za svoj život, stoga što je Božije stvorenje, ne duguje zahvalnost roditeljima. Njima duguje veliku zahvalnost za svoje podizanje i odgoj. Kur'ansko ukazivanje na čovjekovu zahvalnost koju duguje roditeljima je veličanstveno:

“Gospodar tvoj da samu Njemu robujete naređuje i da roditeljima dobročinstvo činite! Ako li i jedno od njih kod tebe starost doživi, ili pak oboje njih, ti im ni ‘uh’ ne reci i na njih ne podvikni, i plemenitom rječju im zbori! I krilo poniznosti i samilosti im rasprostri i reci: ‘Gospodaru moj, Ti im se smiluj baš kao što su i oni mene njegovali kad sam bio mali’” (Sura Isra: ajeti 23.-24.).

Brak i obitelj predstavljaju duševnu i tjelesnu, duhovnu i socijalnu epifaniju Boga u više njegovih lijepih božanskih imena. Stvoritelj (*Haliq*), Stvoritelj (*Fatir*), Uzdržavatelj (*Rabb*), Milostivi (*Rahamn*), Samilosni (*Rahim*), Onaj koji voli (*Wedud*) očituje se u bračnom odnosu i vezi muškarca i žene. Brak kao najuzvišeniji izraz kosmičkog principa božanskog stvaranja, prema kojem, kako se u Kur'anu kaže, Bog sve u parovima stvara, predstavlja *ajet*, znak koji ukazuje na Boga. Evo za to kur'anskih potvrda:

“I od Njegovih Znakova i to je da On za vas, od samih vas žene stvara, da se uz njih smirite i među vas ljubav i samilost dao je. U tome, zbilja, ima Znakova za ljude koji razmišljaju” (Sura Rum: 21. ajet).

“Mi čovjeka od suštine zemlje stvaramo, potom ga kao sjemena kaplju na mjesto sigurno stavljamo, sjemena kaplju zametkom potom učinimo, pa zametak grudom mesa učinimo, grudu mesa kostima potom učinimo, pa kosti mesom zaodjenemo, a potom ga kao stvorenje drugo oživimo, pa nek je slavljjen Allah, stvoritelj najljepši” (Sura El-Mu'minun, ajeti: 12.-14.).

Islamski koncept bračnog i obiteljskog života u antropološkom i etičkom pogledu određen je, u prvom redu, stavom o dostojanstvu, svetosti, ljepoti i vrijednosti života. Bog na više mjesta u Kur'anu govori o tome kako u čovjeka udahnjuje svoj duh (*wa idha sawwaytuhu wa nafahtu fihi min ruhi* - sura Hidžr, 29. ajet); Bog u Kur'anu kaže da čovjeka stvara u

najljepšem skladu (laqad halaqna-l-insana fi ahsani taqwim). Kur'an s drugim objavljenim knjigama dijeli princip vrijednosti i svetosti života u znamenitom izričaju koji glasi: "Ko ubije nekog ko ubio nije kao da je ljude poubijao sve. A ko bude uzrokom da se sačuva život nečiji, kao da je sačuvarao živote svih ljudi" (Sura El-Maida, 32. ajet). Na drugom mjestu u Kur'anu Bog kaže: "I ne ubijajte svoju djecu bojeći se neimaštine. Pa mi opskrbljujemo i njih i vas. Doista je ubijanje djece grijeh golemi" (Sura Isra, 31. ajet). Iz tog osnovnog stava dalje proizlazi da je ljudski život neraspoloživ, svet i nepovrediv od početka do kraja, a to znači od embrionalnog stadija do smrti. Brak predstavlja jedinu moralno i socijalno legitimnu vezu i zajednicu u kojoj se začinje, nosi i rađa ljudski život.

III.

Na šerijatskom, a to znači, na konkretnom moralnom i pravnom planu islam zahtijeva od najvećeg broja svojih sljedbenika da stupaju u bračnu i obiteljsku zajednicu, nekima od njih brak preporučuje, a samo nekim zabranjuje, ovisno o stupnju mentalnih, materijalnih i drugih pretpostavki za brak koje posjeduju ili neposjeduju. Temeljnu svrhu, mada ne i jedinu, bračne zajednice čini rađanje potomstva.

Prekid trudnoće, odnosno abortus u islamu je u principu zabranjen. Prema Jusufu Kardaviju, muslimanski teolozi, odnosno šerijatski pravници smatraju pobačaj, nakon udisanja duše u fetus zabranjenim (*haram*) i zločinom. Posezanje za abortusom u principu se smatra zločinom protiv ljudskog živog bića. Muslimanske pravne škole imaju doduše različite stavove oko pitanja abortusa u nekim njegovom nijansama. Ovdje nećemo ulaziti u sve pravničke detalje ove problematike. U najkraćem i općenito možemo kazati da je u pogledu mogućnosti da se pod određenim uvjetima abortus ipak može izvršiti hanefijska pravna škola najfleksibilnija. Fleksibilnost hanefijske pravne škole ogleda se u tome što se prema njenom pravnom tumačenju abortus prije četvrtog mjeseca trudnoće može izvršiti ako trudnoća predstavlja prijetnju za život majke ili već postojećeg djeteta. Prema malikijskoj i šafijskoj pravnoj školi, nakon što dođe do začeca, odnosno oplodnje, pobačaj je zabranjen. I prema hanbelijskoj pravnoj školi pobačaj u bilo kojoj fazi predstavlja veliki grijeh. Ako je majčin život u opasnosti nakon četvrtog mjeseca trudnoće kada prema islamskoj predaji, odnosno Poslanikovim riječima, dolazi do udisanja duše, tada, prema islamskom pravnom i etičkom učenju, imamo mnogo delikatniju situaciju. Pa ipak, i u takvoj situaciji daje se prednost životu majke i to na temelju dva

šerijatska principa, prvom, da se između dva zla bira manje, umjesto da se izgube oba života, treba sačuvati bar jedan i drugom: da se umjesto grane čuva stablo odnosno osnova (*asl*) a to je majka. Tako, naprimjer, Šejh Šeltut kaže: “Majka je izvor fetusa, zatim, ona je utvrđena u životu, s dužnostima i odgovornostima, i ona je stup porodice. Nije moguće žrtvovati je za život fetusa koji još nije zadobio status osobe (u punom pravnom i moralnom kapacitetu preciziranje naše), odnosno koji nema odgovornost i obaveze koje bi ispunio.”¹

Prema većini islamskih teologa kontracepcija koja se sastoji u sprječavanju ili izbjegavanju začeca je dozvoljena pod određenim uvjetima. Ti uvjeti su dvojake naravi. S jedne strane, kontraceptivne metode moraju biti reverzibilne u kakve spadaju prekid spolnog odnosa (*azl*), sredstva koja ubijaju spermatozoide, kondom, dijafragma, intrauterina sredstva (spiralala i sl.). S druge strane, za odobravanje kontracepcije traže se opravdavajući razlozi u zdravstvenom ili socijalnom stanju supružnika. Nisu dozvoljene ireverzibilne kontraceptivne metode kao što je sterilizacija ili odstranjivanje maternice.

U pogledu biomedicinskih mogućnosti pomaganja oplodnje, trudnoće i rađanja ovdje možemo općenito reći da se, sa stanovišta islamskog učenja vještačka oplodnja spermom muža smatra moralno i zakonski prihvatljivom. Također se smatra prihvatljivom i *in vitro* oplodnja pod uvjetom da se jajna ćelija žene oploduje spermom njenog muža. Sve ostale biotehničke metode koje uključuju sparivanja jajnih ćelija i spermatozoida dvije osobe, koje nisu u zakonitom bračnom odnosu, smatra se preljubničkim činom. S tim u vezi ovdje možemo navesti fetvu velikog islamskog učenjaka Mahmuda Šeltuta, bivšeg rektora Univerziteta Al-Azhar u Kairu u kojoj se kaže: “Vještačka oplodnja pomoću sperme strane osobe jeste u Šerijatu strašan zločin i veliki grijeh i jednak je preljubništvu, s obzirom da su njihove biti kao i njihova posljedice iste. Ovo zbog toga jer je umećanje sperme strane osobe u ženu namjerno, a takva žena nije zakonski vezana za njega bračnim ugovorom... Zakonska presuda za umjetnu oplodnju u tom slučaju ista je kao i u slučaju preljubništva koje je osuđeno i zabranjeno uzvišenim Šerijatom.”² Nedopustivost vještačke oplodnje putem sperme vanbračne osobe temelji se na islamskom moralnom principu značenja i značaja bračne zajednice kao i duhovnog i socijalnog značenja i značaja porodične linije ljudskog života. Štaviše, prema islamskom učenju nije dopušteno da supruga odloženu spermumu svoga zakonitog muža u banci

¹ Citirano prema: ABDUL FADL MUHSIN IBRAHIM, *Biomedicina - islamski pogledi*, s engleskog preveo Muhidin Hadžiahmetović, Libris, Sarajevo, 2001., str. 136.

² Citirano prema: ABDUL FADL MUHSIN IBRAHIM, *nav. dj.*, str. 95.

sperme koristi za začeće nakon njegove smrti, budući smrću muža prestaje bračna zajednica. Namjesničko roditeljstvo, odnosno surogat majčinstvo i pored neke analogije sa islamski legitimnim i moralnopravo zaštićenim institutom posuđenog dojenja djeteta i srodstva po mlijeku, ipak nije dozvoljeno. Presudno je da dojilja kroz mlijeko pruža neku esencijalnu hranu i njegu već rođenom djetetu, dok zamjenska majka nosi dijete koje se u njoj formira i ona ga rađa.

IV.

Na kraju, još nekoliko riječi o odnosu biomedicinske tehnologije prema stvaranju i radanju života. Trud molekularnih biologa, njihovi rezultati i perspektive u području medicine predstavljaju veliki napredak, šansu i izazov, ali i veliku odgovornost. Cijepanje atoma i dešifriranje dvostruke spirale DNA predstavljaju dva najznačajnija znanstvena rezultata u 20. st. koja istovremeno osiguravaju nesagledive mogućnosti za promjene fizičkog i prirodnog svijeta. U pogledu nuklearne energije proteklo 20. st. obilježeno je iskustvom osvješćivanja opasnosti nuklearnog oružja i ekoloških katastrofa. Prema mnogima 21. st. na čijem smo početku pripada biologiji i njenu glavnu tehnologiju predstavljat će genetičko inženjerstvo. Stoga o genetičkim tehnologijama moramo postavljati ona pitanja koja otvaraju horizont za kritičko odnošenje prema vlastitim mogućnostima i prema vlastitoj budućnosti. Riječima Jeremiya Rifkina: “Ima li urođena moć novih genetičkih tehnologija odgovarajuću snagu? Čuva li i potiče ili oslabljuje i iscrpljuje biološku raznolikost ovog planeta? Je li njom lako upravljati ili se u osnovi ne može kontrolirati? Štiti li opcije ili sužava mogućnosti budućih generacija i ostalih stvorenja koja putuju s nama? Promiče li poštivanje života ili ga umanjuje? Stavljena na vagu, čini li više dobra ili više zla?” U središtu moralne i etičke refleksije nalaze se pitanja vezana za predimplantacijsku dijagnostiku kod koje je već danas “teško zadržati granicu između selekcije neželjenih i optimiranja poželjnih nasljednih svojstava”.³ Riječ je o suodnosu reproduktivne medicine i genske tehnike, koji se očituje u mogućnosti postupka podrgavanja embrija u njegovom osmostaničnom stadiju predostrožnom genetičkom ispitivanju, koji se nudi roditeljima kao mogućnost izbjegavanja nasljednih bolesti kroz izbjegavanje trudnoće čime se zapravo izbjegava prekid trudnoće koji se inače poduzima poslije prednatalne dijagnostike. Iako nije jedino, oz-

---

³ Jürgen HABERMAS, *Budućnost ljudske prirode - vjerovanje i znanje*, Naklada Breza, Zagreb, 2006., str. 33.

biljno i dalekosežno moralno i etičko pitanje vezano za predimplantacijsku dijagnostiku odnosi se na onu nesigurnu, delikatnu i opasnu granicu između prevencije rođenja teško bolesnog djeteta, na jednoj strani, i, poboljšanja nasljednog dobra a to znači eugeničkog planiranja, na drugoj strani. Konačno, i na području prevencije teško bolesnog djeteta kao i na području eugeničkog planiranja već smo u onom moralnom tjesnacu i pred duhovnim ambisom instrumentalizacije ljudskog života. "Tko započinje razlikovati između životno vrijednog i životno bezvrijednog, taj je već na stazi bez zadržke, na putu bez povratka."⁴

Privlačna je mogućnost da se bolesti liječe genetički a ne somatski. Ali, to je zapravo ambicija da se bolesti uklone, da ih više uopće nema. Radi se o pokušaju genetičkog prepravljavanja života i svijeta, našeg vlastitog preobražaja, jednog novog stvaranja. Radi se o eksperimentu s mnogo nepoznanica, s velikim rizicima i opasnostima, mogućnostima grešaka koje su u genetičkoj hirurgiji ireverzibilne, koje ne ostaju samo kod "objekta" na kojem smo intervenirali nego se šire. Radi se o eksperimentu u području genetičke hirurgije, gdje uopće ne znamo i gdje ne možemo predvidjeti kako će se transplantirani gen integrirati s ostalim dijelovima hromozomske cjeline. Radi se o eksperimentu na nerođenim, na budućim generacijama, etički je to presudno važno, na drugom.

Znanost je važna, medicina je važna. Briga o ljudskom zdravlju, liječenje, uklanjanje nevolja, smanjenje boli, sve su to moralne, humane zadaće.

Završavamo riječima Hansa Jonasa: "Čovjekovo stanje neprestano poziva na poboljšanje. Pokušajmo pomoći. Pokušajmo da zaštitimo, da ublažimo i da izliječimo. Ali ne pokušavajmo da budemo stvaraoci na korijenu našeg općeg opstojanja, na prasjedištu njegove tajne."⁵

ISLAMIC VIEW OF PROCREATION, FAMILY AND HUMAN BIRTH

Summary

As professor of Ethics at the Faculty of Islamic Studies in Sarajevo, the author admits in his introduction that the beginning of human life cannot be

⁴ Johannes RAU, *Der Mensch ist jetzt Mitspieler der Evolution geworden*, faz, 19. svibnja 2001., citirano prema: J. HABERMAS, *nav. dj.*, str. 31.

⁵ Hans JONAS, "Tehnika, etika i boigenetska umješnost", u: *Filozofija modernog doba III, filozofija tehnike*, Sarajevo, 1991., str. 238-258.

experimentally determined or verified, but as a believer he points out that the respective couple *receive* their baby, they do not *make* their child as an object or merely human product. Illuminating the basic teaching of Islam that humans are God's creatures he quotes most important respective sayings of Qur'an (17:23/24.31; 30,21; 23;12-14; 15;29; 5;32). According Islam, essential purpose of the marriage is giving birth to children. In principle, abortion is not allowed, but in certain cases it is permissible before fourth month of pregnancy in which a soul is being inspired into the embryo. Nevertheless, if the life of pregnant mother would be in real danger "it is not allowed to sacrifice her for the life of fetus which has not yet the status of a person, in other words it has no responsibilities nor duties to fulfill" - according to a Shari'ah scholar. In case of justifiable health and social conditions the use of reversible means of contraception is allowed, but never sterilization or excision of uterus. Fertilization of a married woman with the sperm of a man who would not be her husband is looked as an adultery and legally treated as adultery. The author is convinced that twenty first century will be marked by genetic engineering and as a believer he expresses his fear concerning a possible misuse of the progress of modern science.